

Usmene predaje u Cvelferici

Kučas, Josipa

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:994756>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-27**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Sveučilišni prijediplomski dvopredmetni studij Hrvatskog jezika i književnosti i
Engleskog jezika i književnosti

Josipa Kučas

Usmene predaje u Cvelferici

Završni rad

Mentorica: prof. dr. sc. Ružica Pšihistal

Osijek, 2024.

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za hrvatski jezik i književnost

Sveučilišni prijediplomski dvopredmetni studij Hrvatskog jezika i književnosti i
Engleskog jezika i književnosti

Josipa Kučas

Usmene predaje u Cvelferici

Završni rad

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: filologija

Znanstvena grana: teorija i povijest književnosti

Mentor: prof. dr. sc. Ružica Pšihistal

Osijek, 2024.

Prilog: Izjava o akademskoj čestitosti i o suglasnosti za javno objavljivanje

Obveza je studenta da donju Izjavu vlastoručno potpiše i umetne kao treću stranicu završnoga, odnosno diplomskog rada.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napisao/napisala te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s navođenjem izvora odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan/suglasna da Filozofski fakultet u Osijeku trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta u Osijeku, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku 31.08.2024.g.

Josipa Kučas, 0122233174

Ime i prezime studenta, JMBAG

Sadržaj

SAŽETAK I KLJUČNE RIJEČI.....	5
UVOD	1
CVELFERIJA	1
USMENE PREDAJE U CVELFERICI.....	3
POVIJESNE PREDAJE I ETIOLOŠKE PREDAJE.....	3
Đurići.....	4
Strošinci.....	4
Rajevo Selo	4
Vrbanja	5
Račinovci.....	5
DEMONOLOŠKE PREDAJE	6
1. VILE.....	6
1.1. Vilinska kola.....	8
1.2. Vile uplele konjsku grivu u pletenicu.....	8
1.3. Vilinske kozje noge	9
1.4. Vilovnjak	10
1.5. Potkovana vila i gazdina žena	11
2. VJEŠTICE	12
2.1. Vještice gnjave djecu.....	13
2.2. . Vještice muzu krave	13
2.3. Vještičja mast	14
2.4. Vještica na tronošcu svete Lucije	14
2.5. Antun Azapović s urokljivim očima.....	15
3. VUKODLAK	16
3.1. Vukodlak u Cvelferiji.....	16
3.2. Žena-vuk.....	17
4. MRTVI	18
4.1. Mrtvi povratnici (OBIČNI)	18
4.2. Povratak mrtvih	19
4.3. Duša Ivanova.....	19
ZAKLJUČAK	21
LITERATURA.....	23

SAŽETAK I KLJUČNE RIJEČI

Tema je završnog rada usmene predaje na prostoru istočne Slavonije, poznatom kao Cvelferija, koje su zapisane su u knjizi *Cvelferica* (priređili Pšihistal i Rem). Započet će se s objašnjenjem područja Cvelferije, zatim će se objasniti što su predaje, njihova podjela, te će se obratiti posebna pozornost na objašnjenje povijesnih i etnoloških predaja i opisivanje mitoloških bića (vile, vještice, vukodlake) i mrtvaca, što čini sadržaj demonoloških predaja. Prvo se obrađuju povijesne i etnološke predaje. Zatim će se obraditi vile, kako se definiraju vile, razlozi za njihovo imenovanje, odnos između ljudi i vila, u čemu vile uživaju, koje moći posjeduju i njihova rođenja. Potom će se govoriti o vješticama, što su vještice, njihova razna imena, razlozi za njihova razna imena, teorije njihovog nastanka, imena za ženske i muške vještice, te njihove sposobnosti i moći. Nakon vještica, obradit će se vukodlaci. Kod vukodlaka obratit će se posebna pozornost na povijest, zatim na razloge iza riječi i imena vukodlak, razne teorije, njihov nastanak i karakteristike. Posljednja bića koje će se analizirati su mrtvaci. Razložiti će se teorije njihovog vraćanja među žive, te će se razotkriti zašto neke teorije nisu u potpunosti primjenjive. Za svako mitološko biće analizirat će se barem jedna demonološka predaja na području Cvelferije. Rad će ukazati i naglasiti važnost cvelferijskih predaja za opstojanje običaja i vjerovanja prijašnjih generacija i hrvatske kulturne baštine.

Ključne riječi: Cvelferija, povijesne predaje, etnološke predaje, demonološke predaje, mitološka bića

UVOD

Cvelferija je regija koje se nalazi unutar istočne Hrvatske, to jest – Slavonije. Područje ima bogatu povijest i baštinu koja se očituje u poznatim demonološkim, povijesnim i etnološkim predajama. Ovaj završni rad se bavi samim područjem Cvelferije, nazivima sela, likovima iz hrvatske povijesti, mitološkim bićima (vilama, vukodlacima, vješticama, mrtvacima,...) koja su česta tematika predaja, te istraživanjem Cvelferijskih predaja. Usmene predaje, ne samo u Cvelferiji već i diljem svijeta, vrlo su važan dio narodno-kulturnog stvaralaštva. Prenošenjem usmenih predaja s koljena na koljeno, budućim se generacijama oslikavaju običaji i vjerovanja tadašnjih civilizacija. Cilj ovog završnog rada je ustanoviti i obraditi povijesne činjenice i predaje vezane uz imena Cvelferijskih sela, poznatih povijesnih likova i mitoloških bića koja se pojavljuju u Cvelferijskim predajama, kako su se uopće ta vjerovanja u mitološka bića uspostavila kroz povijest čovječanstva, te kako se i da li se Cvelferijska vjerovanja i predaje o tim mitološkim bićima razlikuju od ostatka Hrvatske.

CVELFERIJA

Tko je, ili bolje rečeno, što je Cvelferija? Cvelferija je područje u istočnoj Hrvatskoj koje povezuje devet posavskih sela (Vrbanja, Soljani, Strošinci, Drenovci, Đurići, Račinovci, Gunja, Rajevo Selo i Posavski Podgajci) kroz kultiviranje zemljopisnog, kulturnog i povijesnog nasljedstva. Naime, „riječ je o tragu izvedenu iz okolnosti povijesnoga postava održive i nužne razlike te egzistencijski figurativnih i nefigurativnih zahtjevnih uvjeta u konstelaciji Ruba.“ (Jukić i suradnici 2018: 17)

Razne povijesne okolnosti su utjecale na stvaranje današnjeg prostora Cvelferije. Prema K. Bušić, naselje Županjske Posavine dijeli se na dvije mikroregionalne cjeline, a to su: Elferija i Cvelferija. Cvelferija je danas učestaliji naziv, osobito za isticanje identiteta stanovništva Cvelferije, stoga naziv – Elferija, u potpunosti izlazi iz uporabe. Podjela Cvelferije na devet posavskih sela potječe iz Vojne krajine, kada su se ove granice (to jest vojno-upravne jedinice) uspostavile u Osmanskom Carstvu. Preustroj ,1807. godine, utjecao je na područje Elferije i Cvelferija. Sjedištem 11. satnije - Elferije, postaje Županja, dok selo Drenovci postaje sjedište 12. satnije, to jest Cvelferije. „Elferiji su pripadali Županja, Bošnjaci i Štitar, a Cvelferiji Drenovci, Đurići, Gunja, Posavski Podgajci, Račinovci, Rajevo Selo, Soljani i Vrbanja. Selo Strošinci ostalo je i nakon spomenutog preustroja Granice u sastavu Petrovaradinske pukovnije...“ (Bušić, 2015: 63, 64).

Također, o vremenu bitka na granicama postoje još razni povijesni podatci. „Strateški višestoljetne latentne borbene Granice (od sredine petnaestog do kraja sedamnaestog stoljeća), iskodirale (inskribirale) su antropologiju u bitno reprojiciranje ne samo kroz strukturirano šumarstvo i obradu zemlje, nego sve trajnije u opremu i brigu o kakvom jakom subjektu koji će biti ne povremene mobilizacije, nego reaktivne demobilizacije, stoga identitetnim Čuvarem (*graničarom*)“ (Jukić i suradnici 2018: 17). Identitet Čuvara, ili graničara, se prenosio i u obiteljske strategije. U tim obiteljskim strategijama, muški članovi obitelji, preuzeli bi glavnu ulogu u očuvanju sigurnosti i u održavanju stabilnosti, dok su žene, poput „Marije Tucaković-Grgić, Mare Švel-Gamiršek, Vere Erl i Monike Vladislavljević“ (Jukić i suradnici 2018: 17), razvijale suptilne, ali značajne vještine koje su se - na latentnim borbenim Granicama, pokazale kao presudne, kreativne i nepredvidive za identitet Čuvara. Ovim vještinama i strategijama, bilo je lako osuđivati jer su se iz prve činile kao slabije i nerizične, „odnosno odgovorne, no svojim slabim i sofisticiranim gestama odčitive su tek postmodernim teoremima, i to u okolnostima intertekstualnog recepcijskog konteksta.“ (Jukić i suradnici 2018: 17) Povijest Cvelferije, također obilježavaju poplave. Sedam Cvelferijskih poplava bilo je štetno ne samo za ljude Cvelferije, već i za neprocjenjive zapise o prošlosti ovog područja.

U biti, govorimo o kreativnom procesu koji se razvijao od osamnaestog stoljeća, kroz vrijeme i prostor – „od prvih referentnih tiskara i mogućnosti zapisa te pisane komunikacije“ (Jukić i suradnici 2018: 17).

Unutar tog prostora, kroz tri stoljeća, „Cvelferija reprezentira, projicira i ovjerava kulturne i književne dominante te kanonske stilske formacije, kao i poetičke matrice.“ (Jukić i suradnici 2018: 17)

Tradicijsko pismo Cvelferije spoj je različitih rodova i žanrova, ne samo usmene književnosti, već i pučke književnosti. U usmenu književnost spadaju priče i predaje (mitske/demonološke, etiološke i povijesne). Usmeno stvaralaštvo, ili predaje na području Cvelferije, najčešće kombiniraju rodne i žanrovske karakteristike, međutim, u toj kombinaciji najviše se ističe proza i prozni iskaz. Prevladavajuća kombinacija roda i žanra samo je pogled u stil određenog kazivača, to jest pogled u stupanj njihovog iskustva u usmenim interakcijama i njihovog znanja o tradicijskim pričama i običajima. Problematika u kombinaciji roda i žanra leži u samoj usmenoj književnosti Cvelferije. Ona se zbog svojih raznih izvora ne može pridržavati istim standardima koje primjenjujemo na pisanu književnost, te zbog toga nastaju poteškoće pri pokušaju smještanja je u određene rodove i žanrove.

USMENE PREDAJE U CVELFERICI

Prema Bošković-Stulli, predaje, legende, pripovijetke i ostale usmene narativne vrste mogu se zajedno obuhvatiti imenom *priče*. Stoga, predaje možemo definirati kao „vrstu priče koja se temelji na vjerovanju u istinitost njezina sadržaja. Predaje su u usmenoj komunikaciji od najstarijih civilizacija do naših dana. Hrvati i u naše vrijeme pripovijedaju predaje od ilirskih, antičkih grčkih i rimskih vremena do naših dana“ (Musulin, 2021: 2). Zbog raznih sadržaja i tematika predaja, one se na osnovi „dosadašnje relevantne literature i terensko-istraživačkoga rada, klasificiraju na:

1. Povijesne predaje
2. Etiološke predaje
3. Eshatološke predaje
4. Mitske (mitološke) predaje
5. Demonske (demonološke) predaje
6. Pričanja iz života. (Dragić, 2008: 274)

POVIJESNE PREDAJE I ETIOLOŠKE PREDAJE

Povijesne predaje su, prema M. Dragiću, „opjevale sudbonosne povijesne događaje i osobe“ (Dragić, 2008: 275). Kako su ljudi „kroz povijest čovječanstva, imali čestu zanimaciju za ono neprirodno, to jest mitološko, u raznim povijesnim predajama često bi se pripojila tematika mitoloških bića. U skladu sa svim tim činjenicama, M. Dragić zaključuje da se povijesne predaje mogu svesti na: “one mogu kazivati kao kronikati odnosno kratka priopćenja povijesnog sadržaja; rijetko kao fabulati to jest predaje koje imaju razvijenu fabulu; a nikada kao memorati iliti predaje koje kazuju o osobnim doživljajima. Najviše je povijesnih predaja koje govore o višestoljetnom ropstvu pod osmanskom vlašću.“ (Hodak, 2020: 8)

Etiološke predaje, su prema M. Dragiću nastale na temelju „povijesnih događaja i osoba i iz ljudske potrebe za objašnjenjem uzroka i podrijetla nastanka naziva pokrajina, mjesta, lokaliteta, grobova, groblja, prezimena; nastanka i nestanka jezera, vrela, bunara, čatrnja, virova, ponora te uzroka različitih pojava u prirodi i među ljudima“ (Dragić, 2008: 415).

S obzirom na što etiološke predaje govore, može se zaključiti da one „nastaju na povijesnoj, mitskoj, eshatološkoj, demonološkoj, legendarnoj razini. Neke su etiološke predaje nastale na temelju pričanja iz života poput one o Svekar-vodi. U tim su predajama sačuvana sjećanja na znamenite ljude i događaje iz najstarije povijesti. Uspomene na znamenite osobe i sudbonosne događaje čuvaju i mnogobrojni toponimi“ (Dragić, 2008: 415). Stoga, možemo zaključiti kako etiološke predaje mogu pomoći ljudima da imaju drugačiji pogled na prošlost; povijesne izume, predmete i objekte (koje se uzimaju zdravo za gotovo) i ljude.

Đurići

1. Naziv sela

U ovoj etiološkoj predaji saznaje se kako je selo Đurići dobilo ime po šumi koja je danas posve posječena:

„Mislim da su Đurići dobili ime po šumskome ataru, tu je bila šuma, ali to je isječeno, toga više nema, a po tome su zvali Đurići. Onda su se čak jedni koji su se doselili, to je se bježalo od rata, jel da, su oni Jurić i onda njih zovu Đurići.“ (Pšihistal i Rem, 2016: 188, 189)

Strošinci

2. Naziv sela

Ova predaja govori kako je selo Strošinci dobilo svoje ime po hajduku Trošku. Troško je bio poznat u selu jer se pričalo da je sve što je pokrao od Turaka i potrošio, te zatim se uputio negdje u šume:

„Naše selo Strošinci dobilo je još u davnini ime po hajduku Trošku. Rekli su da je Troško sve što je od Turaka oteo to i strošio i otišo negdi u šume, a narod po njemu nazvo selo Strošinci.“ (Pšihistal i Rem, 2016: 281)

Rajevo Selo

3. Lenkina bara

Lenkina bara je etiološka predaja koja govori o bari koja je svoje ime dobila po osobi koja je zemlju nasipala:

„Blizu rijeke Save bila je bara gdje se Sava izlivala. Taj dio se zvao Lenkina bara. Zove se Lenkina bara zato što su tamo nasipali nasap. Zemlju je nasipala neka Lenka. Imala je dva konja imenom Riđo i Zelenko.“ (Pšihistal i Rem, 2016: 55)

Vrbanja

4. Turčin Nikola

Ova povijesna predaja govori o stvarnome liku iz hrvatske povijesti. Prema predaji, Turčin Nikola bio je jedan od bosanskih dostojanstvenika, ali je bio prisiljen pobjeći zbog jedne od mnogih buna. Pobjegao je preko Save, te isplivao blizu Rajevog Sela. Rajevo Selo nalazi se u blizini Bosne, stoga odlučuje otići put Vrbanje. Pronašao je prebivalište kod udovice Janković. Kako se zapravo prije njegovog dolaska u Vrbanju nazivao drugim imenom, ali ga nije htio otkriti, pri krštenju je dobio novo ime – Nikola:

„Jedan od bosanskih dostojanstvenika, posli jedne od mnogih buna, biži priko Save u Slavoniju. Savu je priplivo držeći se za neko drvo, dok mu je konja odnila voda. Tako je isplivao kod današnjega Rajevoga Sela. Zbog blizine Bosne, tu se osiće nesigurno, te odlazi put Vrbanje. Nastanio se kod neke udovice Janković. Pošto nije tío reć svoje ime, na krštenju je dobio ime Nikola. Tad je selo imalo 16 drvenih kuća.“ (Pšihistal i Rem, 2016: 209)

Račinovci

5. O Ciganki koja je bacala gra

Druga od povijesnih predaja u Cvelferiji je priča o Ciganki koja je bila poznata jer je bacala „gra“ i time izazivala strah i nepovjerenje među seljanima. Ciganke su znale vraćati i gledati u grah. Grah bi poredale s reda na red, i kada više ne bi bilo dobro prestale bi bacati grah. Kada bi grah proricao dobro, onda bi razotkrile sve što im je grah rekao. Imale su i vračarske karte, Ciganke su znale koju poruku svaka od tih karata želi poslati, tako su pomoću karta mogle ženama vraćati. Ciganke su mogle i vraćati pomoću kave. Tako je jedna muslimanka bacala grah i predvidjela kako će se jedan mladi vojnik, vratiti živ iz logora:

„Ciganke su znale jako vraćat, i iz Brezova Polja su Muslimanke prilazile kod nas i one su znale u gra gledat. Ima jedna što je dolazila kod nas, onda žene kažu ajde da nam raširiš gra i odrede za čeg oće. Onda je ona znala taj gra poredat, i to reda, reda na kupice i kad nije dobro onda ona više ne baca. Sad kaže više neću jer nije dobro. A kad je dobro onda ona sve rekne šta koja kupica znači. A imale su Ciganke i neke vračarske karte, onda su one znale u te karte šta koja znači, ja nisam znala, a one su znale. I one su tako znale pojedinim našim ženama vraćat. Gledalo se i u kavu, ali to malo tko je pio kavu. A ima i oni koje su znale. Jedna je bila u Jameni žena i kad je pogledala u soc to se obistinilo. Ova jedna muslimanka je mami bacala gra. Mama je imala najstarijeg sina i ošo je jako mlad u vojsku i onda je se zaratilo i dugo nismo znali za

njega i onda je ta Muslimanka došla kod nas i mama ju pita: „Ajde oćeš mi baciti gra na sina?“ I gledalo se samo u bijeli gra. Bacila je gra i rekla je mojoj mami: „On je živ i zdrav i jako će propatiti i bit će u logoru i bit će gladan, doći će on kući samo ne sada, a kad vam se bude javio onda će vam ženska glas donijeti da je on živ.“ I tak je i bilo. I brat je preživio i bio je u logoru, i bili su gladni čak da su i dudov list jeli i pasli travu, on i još jedan iz Račinovaca. Nji dva su se sparili i napisali kući pismo, a od otog njegovog druga sestra je nama kući donijela pismo, jer su se zajedno sparili da kupe markicu.“ (Pšihistal i Rem, 2016: 241)

DEMONOLOŠKE PREDAJE

Demonološke predaje, za razliku od povijesnih i etioloških predaja, uvijek u sebi sadrže mitološka bića. Demonološke predaje većinom čine mitološka bića koja su pretežno „zla i razlikuju se od eshatoloških kao i od mitskih koja su uglavnom dobra i rijetko čine zlo“ (Dragić, 2008: 274). Ove predaje se također baziraju na osobnome doživljaju s odgovarajućim mitološkim bićem. Najčešća mitološka bića u demonološkim predajama su: vještice (štrige), vukodlaci, đavli, mrtvac, itd.

1. VILE

Današnja vila se percipira kao biće više prirode, koje svojom natprirodnom ljepotom graniči polubožanstvu, te odlučuje boraviti na zemaljskim područjima, kao što su – vode, šume, oblaci, itd. s ljudima su u dobrim odnosima, osim ako ne učine djelo koje vile smatraju strašno uvredljivim. Iako se o vilama govori u raznim djelima i predaja ,kroz povijest čovječanstva, opis vila uvijek ostaje slični. Vile su uvijek opisane kao bića nadnaravne ljepote - rumenih obraza, prekrasne duge zlatne kose i vitkog stasa, koji dolazi do izričaja u njihovim dugim bijelim haljinama. Vjeruje se da vile ne žive na ovom svijetu, to jest da graniče na granici ljudskog svijeta i onog izvanzemaljskog. Smatra se da vile često odlučuju boraviti u planinama, oblacima, vodama, šumama, itd.

Zlatno doba je doba koje ,kao što mu ime da nasluti, je bilo obilježeno zlatom – ljudskom bliskošću s vilama, dobrim ljudskim odnosima, muzikom, te općenitim mirom. U zlatnome dobu vile su pomagale ljudima u košenju trave, hranjenju stoke, građenju okućnica, pri žetvi polja, pljevidbi korova itd. Sumornost, tuga ili pak jad onda nisu postojali. „Ako bi se jad i pojavio, vile bi ga za čas istrijebile i svijet je nastavljao dalje kao da je vođen jednim srcem, jednom voljom, jednim običajem i jednim zakonom.“ (Horvat, 2012: 29). Zlatno doba je došlo kraju u času kada je čovječanstvo okrenulo svoja leđa vilama. Ljudi su odlučili umjesto instrumenata u ruke uzeti oružja i s njima činiti štetu jedni drugima. Ljudska oružja i besmisleno

nasilje ugrožavalo je vile te se one zbog toga odlučuju povući s hrvatskih polja, zatim u potpunosti nestaju.

„Postoje mnoga narodna vjerovanja o neopisivoj ljepoti vitkih, plavokosih i vječno mladih vila, ali uz tu predaju, kod nas, veže se i još jedna u silno raširena predaja. Prema toj predaji, Bog je kaznio vilinski narod zbog njihove oholosti. Tako je Gospod nagrdio savršenu ljepotu vila, podarivši im noge životinjskog oblika (jareće, kravlje i sl.). Čovjek koji ugleda vile, prema ovoj predaji, nikad ne smije komentirati izgled njihovih nogu ili čak pokazati da ga je primijetio, inače će ga vile kazniti. Jer, one iz taštine i skrivaju izgled svojih nogu pred čovjekom. Uz to, često se spominje i da vile imaju krila te da mogu letjeti, dok ih neke zajednice (rjeđe) smatraju nevidljivima”¹.

U Hrvatskoj riječ *vila* „prvotno označava silovitost... te polazak prema nekome, stizanje i gonjenje“ (Horvat, 2012: 33). Hrvatske vile su imale sposobnosti liječenja, proricanja i vladanja silama prirode. Unatoč svojoj silovitosti, vile su imale svoje zaostatke, jedna od tih mana je bila činjenica da su smrtno (kao i obični ljudi), a druga je bila njihova osjetljivost na gubitak pramena kose, odjevnog predmeta ili krila. Jug Hrvatske je definirao vile kao žene koje ljudsko oko ne može razabrati, ali za njihovu prisutnost zna jer one stvaraju oblake te ih preusmjeravaju nebom. Izgovaranjem njihova imena osobe bi osjetile snažan, nagli vjetar kako se stvara oko njihova tijela. Na sjeveru Hrvatske izgovaranjem ime vila pomišljalo se na ludost „(wila – lud, budala)“ (Horvat, 2012: 34). Pojedinci opčinjeni vilama su se smatrali ludima i u grad/selu bi govorilo da oni „viluju (vilovati znači biti podčinjen vilom). U ostalim dijelovima Hrvatske ime vila skriva dar očinjeg vida - sposobnost vida i viđenja“ (Horvat, 2012: 34). Ponekad ih se naziva i vidlama, ženama koje imaju sposobnost nevidljivosti, ali u određenim situacijama dopuštaju da budu viđene

U predajama o vilama također je bila poznata činjenica o njihovoj ljubavi prema vilinskoj pjesmi. Vile vole razne instrumente, kao što su – frule i gusle, također iznimno ih vrsno znaju svirati. Vilama samo odgovara ugodna glazba, stoga vile ukore sve one koji svojim instrumentima ili svojim glasom proizvedu neugodan zvuk. Riječi vilinskih pjesama se ne razabiru – pojedinci koji razumiju riječi njihovih pjesama su jedni od vrlo rijetkih izabranika. Svima drugima vilinska pjesma zvuči kao vjetar, a u njihovu pjesmu je utkan glas vile proročice koja najavljuje buduće događaje.

¹ <http://kurziv.net/vile-u-hrvatskim-narodnim-predajama/>

Također, postoje razne usmene predaje o vilinskim rođenjima, stoga u različitim dijelovima Hrvatske vile nastaju na različite načine. Tako u Cvelferiji, to jest Slavoniji, postoje predaje o vilama koje se rađaju u dugama ili za vrijeme istodobnog pljuska i isijavanja sunca.

1.1. Vilinska kola

Vile se plesu prepuštaju na igrištima, to jest igralištima. Na igrištima, ili igralištima, vile postaju u potpunosti slobodne, počinju koristiti krila, te se u potpunosti ujedanjuju s kolom. U kolu uvijek prisustvuje devet, a nekad čak i deset vila. Nikoje vilinsko kolo nikad nije imalo manje od tri vile. Prostori za vilinski ples su: uz izvore, obale rijeka ili na oblacima i nazivaju se vijališta. Vrzino kolo je mjesto iznad sela Vrzići, iznad ovoga sela, vile se sakupljaju i predaju se plesanju u vilinskom kolu. Večernje vile postaju zlobne u onome trenutku „u kojem tko nagazi na njihovu večeru – na njihovo večernje kolo. Iz tog kola sijevaju munje ili puše snažan vjetar, a nakon plesa, na mjestu na kojem se kolo vilo, ostaju tragovi kopita" (Horvat 2012: 104).

U Cvelferiji, usmene predaje o vilinskim kolima upozoravaju djecu da ne prilaze vijuši od prašine, sjena ili lišća koji se stvorio na lijep dan bez vjetra jer u tome vrtlogu plešu vile. Kako bi se igrale kola; vile se okupljaju kraj hrasta livadnjaka bez vršike. Odabiru to mjesto posebno zbog širokih krošnja hrasta livadnjaka. Dok su se vile igrale vilinskih kola po šumama Cvelferije rasle su gljive đurđevače, ali otkada su se vile počele pojavljivati manje u tim područjima gljiva đurđevača pa skoro i više nema. Tako jednom, dok je čoban čuvao ovce, zašao je duboko u šumu s ovcama i tako naišao na kolo. Kada je ugledao kolo približio mu se, te se zagledao u cure (koje su zapravo bile prerusene vile), nije znao koja je ljepša. „Jedna vila iziđe iz kola i uhvati njega za ruku i uvuče u kolo da igra s njima. Nisu ga puštale tri dana i kad su ga napokon pustile, pitale su ga koju će mu ispunit želju. On je reko da želi znat mučki jezik, kad znaš šta ptica priča, šta priča konj, mačka, govedo“ (Pšihistal i Rem, 2016: 68). Potom su ga vile naučile mučki jezik, time ispunivši mu želju.

1.2. Vile uplele konjsku grivu u pletenicu

Pri spominjanju vila, često se spominju i konji. Ne samo da su postojale predaje o tome kako vile zapravo imaju jednu konjsku nogu, nego su i konji također bili vrlo bitni jer bi pomoću

njih ubijale šumske životinje. Također, jedna od omiljenijih vilinskih zabava je noćna igra s konjima. Pričalo se da nakon što bi vile izvele konje iz pojilišta i tjerale ih u kas. Ujutro bi vratile konje, koji bi bili umorni, a griva bi im bila ukrašena pletenicama. Te pletenice su se smatrale nerasplesivim, te ih domaćini ne bi pokušali rasplesati u strahu da se konj ne bi razbolio ili uginuo. Zbog toga, kada bih ljudi vidjeli pletenicu upletenu u grivi konja, samo bi pričali kako su ga vile jahale i da su mu isplele pletenice. „Moj dado dođe u štalu i vidi griva u konja upletena. On rasplesati i opet ujutro nađe i tak stalno. Kaže on babi Jelki:

„Ma da mi je nač ko mi konjima grivu u rep plete da ga namlatim.“ - „Pa to ti vile dolaze i pletu. One to umrse, al baš umrse. Upletu iz inata. To ne moreš sačupat, ma zlo jedno.“ (Pšihistal i Rem, 2016: 68,69)

1.3. Vilinske kozje noge

U većini predaja govori se kako je jedna vilinska noga ljudska, lijepa i vitka, dok je druga u potpunosti jednaka „konjskom ili magarećem kopitu, goveđem ili kozjem papku“ (Horvat, 2012: 69). Stoga se smatra da vilinsku nadnaravnu ljepotu kvari njihova životinjska noga, koja samo ljudskom oku prikazuje da vile zapravo nemaju nadnaravnu ljepotu. Izuzev vilinskih kopita, čak vilinska kosa, pa i cijelo tijelo vila, oko sebe širi neugodan životinjski miris. Svojim kopitima i neugodnim mirisom, može se reći da vile potvrđuju kako su i one same dio životinjskog svijeta i prirode. Međutim, svoju nakaznost – kozje noge, vile prikrivaju dugim, bijelim haljinama, dok svoj neugodan miris prikrivaju držanjem podalje od civilizacije. Vile koje imaju kozje noge „povezuju se s jarcem živodercem — olujom i bijesnom igrom munje i groma u oblaku. Njihove kozje noge prikazuju silu munjevnu i gromovnu, podsjećaju na oluju koja mota crnim oblakom i na hitronogu kozu nebesku“ (Horvat, 2012: 73).

Predaja o vilama kozjih nogu u Cvelferiji, govori o čovjeku koji je pri povratku kući naišao na vilinsko kolo. Očaran njihovim plesom, odlučio im se približiti kako bi i sam mogao sudjelovati u vilinskom kolu. Dok je plesao s vilama koje su mu na prvu izgledale kao žene nadnaravne ljepote, primijetio je nešto neuobičajeno – njihove kozje noge:

„Pričalo se kako je jedan čovjek išao na stan i susreo se sa vilama koje su na livadi igrale kolo. On se primaknuo kako bi zaplesao s njima. Dok je igrao, primijetio je da imaju kozje noge. Vikale su mu: „Tako, tako, Peradine!“ (Pšihistal i Rem, 2016: 155)

1.4. Vilovnjak

Vile su obično prikazane kao velikodušne i dobroćudne, ali one su također ponekad okrutne i podle. Vile postaju takve kada se trebaju osvetiti ljudima koji ih vrijeđaju i omalovažavaju. Tako, vile svoje neprijatelje gađaju strijelama, unakazuju ih, i opsjedaju sve dok se ne preobrase u ljudska bića. Vilovnjakom se smatra čovjek kojega ustrijeli vila, te se na licu mjesta pretvori u svoj novi oblik. Vilovnjak nije jedino ime koje se dodjeljuje takvom čovjeku, još se naziva: „kosmati čovjek, vilac, vidovito dijete, vidogoj, vedi i ušušur“ (Horvat, 2012: 175). Vila mu ,vidajući, zavija rane svojim skutom. „Nakon dodira vilina skuta i njegove rane, oni postaju pobratimi. Vilovnjaka vila posestra daje mu dar života koji mu je kanila oduzeti, ali i bilje od kojeg će mu žena rađati junake i lijepe kćeri i od kojeg će i sam joj pobratim biti opamećen te ga nitko ne će moći prevariti“ (Horvat, 2012: 175).

Vilovnjak je također naziv za čovjeka u kojega je ušao demon. U narodu se, dakle, smatra osobom koja nema normalnog razuma. U skupinu vilovnjaka, naime spada i gospodar svih vila koji se naziva – „kosmati čovjek.“ (Horvat, 2012: 175)

U Cvelferijskoj predaji o vilovnjacima, priča se o starome djedu Alojziju koji je često hodao noći. Radi njegovog čestog noćnog izlaženja u Cvelferiji se počelo sumnjati da je on vilovnjak. Jedne večeri za vrijeme punog mjeseca, momci u selu su se odlučili pratiti djeda. No, na kraju su ostali samo zbunjeni i zaprepašteni, jer iako su čuli sviranje – nigdje nisu vidjeli nikoga. Djed Alojzije, kada je ugledao zaprepaštene momke, odlučio im je priznati što se zbiva i upozoriti ih. Djed otkriva momcima da nakon smrti njegove bake, duboko u noć, čuje ženske glasove koje ga zazivaju. On je siguran da ga vile pozivaju da im se pridruži, no, on im se ne želi odazvati. Prisjeća se starih narodnih vjerovanja koja su govorila, u slučaju da se čovjek odazove i pridruži vilama, postaje bi sasvim njihov – postaje vilovnjakom, zauvijek:

„U zadrugi O. bio je stari didak Lojza, koji je najviše volio pod stare dane bit na guvnu ništo dalje iza kuće. Zadrugarima nije to bilo ništ neobično, jer je od mladosti bio malo čudan. Volio je didak Lojza i često odat po noći, a potlim tog ujutru dugo spavat na svom krevetu u komorici. Potlim kad se digne bio je po cili bogovetni dan umoran i samo je kunjo isprid komorice, sideć na dudovom panju. Poradi njegovog čestog noćnog izlaženja zadrugari, a i selo počeli su sumnjat da je on vilovnjak. Sve su to bile samo priče do jednog dana, kad se momci iz kuće nisu okuražili i jednu noć za punog miseca upratili didaka. Ono šta su vidili začudilo ji i zbunilo. Didaka su našli na guvnu ispod starog velikog rasta čije su se grane povijale, a rast šušto kondak

divani, a vitra niotkud ni daška. Didak pomalo diže glavu i kondak s nikim divan i pomalo lagano igra oko rasta, al nigdi nema nikoga. Nakon nikog vrimena momci začuju i svirku, al opet nevide nikog oko didaka. Sve im je to natiralo stra i led u kosti pa utekoše glavom bez obzira, dok didak osta da igra ispod rasta. Sutra dan jedan od momaka se okuraži i zapita didaka o tome i šta su oni sinoć vidili da se s njime događa pod rastom na guvnu. Didak Lojza najprije se malko zamisli i nimalo se ne ustručavajuć kaza: „Ej, krst vam vaš, kad očete, a i vidili ste me ondak ću vam sve izdivanit, kak je to bilo nikad davno“, i počme. Znaš sinko kad je ono meni umrla moja baba tamo još za vrime opsidanja Bosne, ondak sam ja prišo spavat ovdi u ovu komoricu. I tako nakon nkolko noći potlam babine smrti, čujem ti ja niki ženski glas ti mene zove, a baš je bilo gluvo doba noći. To su ti mene zvale vile da izađem napolje i da se s njima družim. Al znaj kad te one zovu ne smiješ se odzovnit, a nikako izać napolje, jer ondak si njihov. Bagaš im duvana, al ja nisam mogo izdržat dok sam i gledo kroz okno od pendžera, tako su bile lipe i mlade i itre kad su igrale kolo na guvnu oko rasta. I eto sinko vidiš, odonda sam njihov svake noći kad igramo i pivamo, a one sviraju u razne svirale.“ (Pšihistal i Rem, 2016: 211, 212)

1.5. Potkovana vila i gazdina žena

Ova demonološka predaja o „Potkovanoj vili i gazdinoj ženi“, govori o kovaču koji je imao dva radnika. Kako je jedan od radnika mršaviji od drugoga, kovač želi doznati razlog, a kada radnik otkriva razlog šefu i drugome radniku, saznaje se da je krivac upravo bila – vila. Vila je radnika po noći tjerala da igra kolo, stoga su se radnici dogovorili uhvatiti vilu na djelu. Kada je vila te večeri došla po radnika pretvorila ga je u konja, potom je drugi radnik skočio i uhvatio vilu – koja se onda sama, pretvorila u konja. On ju je uzjahao i krenuo prema vilinskome kolu. Kada je tamo došao, iako su ga vile zvale da im se pridruži, odbio ih je jer je znao da će ga rastrgati. Pri povratku otišao je kod jednog kovača i rekao mu da treba potkovati konja. Kovač je to učinio i momak se vratio kući. Sutradan ih je prvo gazda probudio, te je zatim sam otišao probuditi svoju ženu, kada je maknuo pokrivač sa žene, otkrio je da su joj ruke i noge postale potkove:

„Bio kovač jedan i imo dvi kalfe. Jednako su jeli i jednako radili, kod gazde su spavali, a jedan je stalno mršaviji bio. Pito ga gazda šta mu je pa je tako mršav: „Ma ne znam ni ja.“ Drug ga je isto upito: „Tebi ću reć jer nisam nikom. Dolazi mi vila po noći, užvali me, užjaši i tera među vile u šumu tamo di igraju kolo.“ - „Ti mene drugi put probudi da mi nju prevarimo, da mi nju uhvatimo.“ Došla vila i užvalila ga dok je ovaj spavo, a nije ni znao i pritvori ga u konja. Kad onaj drugi skoči i uhvati vilu i užvali nju i ona se u konja pretvori, užjaši ju i otjera ji tamo di

igraju kolo. Kad je došo tamo vile igrale i zvale njega, al nije tjeo jer bi odma osto tamo i one bi ga ubile i rastrgale ga svog. Kad se vraćo natrag prošo je kroz neko selo, kod kovača jednog i kaže mu da mu je konj bos i da ga treba potkovat. Kovač pristane i prišije potkove na prednje noge. Kad je završio, momak se vratio kuć i pustio vilu da ode. Sutradan ih gazda budi i viče da idu radit, al da mu žena još spava pa ide i nju budit da im kuva. Viče on nju da ide, a ona njemu da ne može. Kad je gazda otkrio krevet, njegovoj ženi su na rukama i nogama bile potkove.“ (Pšihistal i Rem, 2016: 69)

2. VJEŠTICE

Vještice ili vištice ili štrige, jedne su od najslobženijih vjerovanja u mitska bića. Podaci o vješticama mogu se naći u raznim izvorima (od enciklopedija, teorijskih rasprava, nastavne literature, povijesnih i religijskih izvora, do školskih udžbenika). Zainteresiranost za vještice nedvojbeno proizlazi iz podatka da se vještice, neosporno u kakvom obliku ili stoljeću, spominju u pa skoro svim kulturama i društvima diljem svijeta. Osobito su istaknute u europskoj povijesti koja je obilježena njihovim progonima. Njihova slojevita povijest dovodi mnoge na pitanje, tko ili što su u biti vještice?

„Španjolski povjesničar Julio Caro Baroja postanak veštica smješta u pretpovijest u kojoj čovjek nije bio u stanju povući jasne granice između fizičke realnosti i magijskog svijeta. U takvom svijetu ispreplitao se ono što je očigledno prirodno s onim što je imaginarno. Čovjek je nekim osobama pripisivao svojstva i osobine koje nisu imale ničeg prirodnog. U svijetu u kojem je čovjek prisan sa životinjama, zvijezdama, planetima, svjetlosti, Suncem i Mjesecom, čovjek je konstruirao likove poput maga, vraća i vještica za koje se vjerovalo da djeluju na čovjeka koji ih koristi ili trpi zbog njihovih radnji“ (citirano prema Šešo, 2016: 72, 73). Takva čovjekova zamišljanja se prepisuju antici. Prema L. Šeši, u Antici se takvi likovi mogu pronaći u vjerovanjima u žene koje su imale sposobnosti pretvoriti se u životinje, koje su mogle letjeti noću, postati bestjelesne, koje su spravljale čarobne napitke, izazivale vremenske nepogode, plašile ljude i slično.

U tipičnim hrvatskim tradicijskim vjerovanjima vještice se nalaze u prvom planu. Razna područja u Hrvatskoj imaju svoja vjerovanja o vješticama, te imena. „U sjeverozapadnoj Hrvatskoj vještica se i danas spominje kao coprnica,...u Istri i dijelovima Dalmacije nazivaju se štrige, štrije ili štrigulje, u unutrašnjosti Dalmacije pretežno vištica, viščica, ili štringa“ (Šešo, 2016: 75), dok se u Slavoniji, a tako i u Cvelferiji, naziva vještica. Prema hrvatskim

vjerovanjima, dakle, vještice su se prepoznavale po svome izgledu i načinu ponašanja. Smatralo se da vještice odstupaju od uobičajenog ponašanja žena, a i da njihov izgled – neugledan ili starinski, a čak i u nekim slučajevima naročito lijep, dokazuje kako su te žene vještice. Vještice je naziv primarno dodijeljen ženama, ali naravno postoji i naziv za muške vještice, to jest „vješce“ (Šešo, 2016: 75). Vješci se vrlo rijetko spominju u raznim izvorima, te se o njima relativno malo podataka zna. Jedino kada se vješci spominju je kada se govori o vješticama jer je poznat podatak da su se vještice s njima često družile. Također, vještice su se smatrale kao sposobnije i moćnije od muških vještaca. Vještice su imale raznolike sposobnosti, ili moći - preobrazbe u razne životinje (na primjer ptice), oblike i pojave; sposobnosti letenja, te okupljanja na vještičjim sastancima. Naravno, u nekim područjima Hrvatske umjesto moći letenja vještice su noću postale nevidljive. Uz sve već navedene sposobnosti, ili moći vještica, najčešći su izvori koji spominju najmoćniju moć vještica – urokljivo oko, ovu moć mogli su imati čak i vješci.

2.1. Vještice gnjave djecu

Usmene predaje o vješticama u Cvelferiji govore kako one pretežno djeluju noću, uznemiravaju ljude, štete životinjama, a naročito vole gnjaviti djecu. Prema ovim predajama, vještice bi se ušuljale u kuće po noći, potom bi „toj jadnoj djeci, te male sisice, to toliko nasisaju da to bude strašno za vidit“ (Pšihistal i Rem, 2016: 69). Mnogi bi se postupci poduzeli kako bi se spriječio ulazak vještica u sobe djece, ali ti postupci ne bi bili uspješni: „papriku mećala da se oljute, al nije pomoglo“ (Pšihistal i Rem, 2016: 69). Jedini način na koji su se uspješno sprječavale vještice je: „dođe Maruca i kaže meti metlu i bilog luka i neće dolaziti... Rekla je da tri dana mećem. Ja sam tri dana mećala i vještice nisu meni više dolazile napadat dite“ (Pšihistal i Rem, 2016: 69).

2.2. Vještice muzu krave

U različitim predajama ,diljem Hrvatske, vještice bi se krivile za nemogućnost krava da daju mlijeko. Samo, za razliku od Cvelferije, u ostatku Hrvatske uzrok gubitka kravljeg mlijeka/nemogućnost muzenja krava bile su urokljive oči. U Cvelferiji, međutim, predaje tvrde da vještice kradu mlijeko od krava. Najčešće Cvelferijsko vjerovanje je bilo - da vještice dolaze u štale preko noći i muzu krave. Sutradan bi seljak došao u štalu kako bi pomuzao kravu, ali krava ne bi imala ništa, jer bi vještice sve pomuzle:

„Meni je Maruca rekla da je dobro jer na metli dolazi vještica, da metlu dignem gor i stavim bilog luka, a drška dol. Kaže da će ona na to doći, a ona inače uzme dršku kad je metla normalno okrenuta da bi mogla lakše ditetu prič, a ovde ne može uzet dršku i luk joj još smrdi. I tako sam se ja obranila i drugače se ne bi obranila. U štale se isto mećalo, vještice dođu i pomuzu i ti dođeš sutra da muzeš kravu i nema ništa. Nikako ne daju krave mlika jer one sve pomuzu.“ (Pšihistal i Rem, 2016: 70)

2.3. Vještičja mast

Vještičja mast je na svakome području Hrvatske imala svoje sposobnosti. U nekim predajama vještičja mast je omogućavala vješticama da prisustvuju na vještičjim sastancima. Na tim područjima Hrvatske vještice su se također smatrale dijelom obitelji, stoga bi ih „pri mazanju mašću vidio netko od rodbine pa bi se, želeći saznati gdje mu odlazi žena ili rođakinja, i sam namazao mašću i izgovorio čarobnu formulu“ (Šešo, 2016: 78, 79). Nerijetko, riječi ne bi bile izgovorene kako treba, zato bi se znatiželjni član obitelji našao na potpuno drugome mjestu ili bi se izudarali i „o drvo i o kamen“ (Šešo, 2016: 79).

U Cvelferijiskim predajama ne vjeruje se da vještice koriste vještičju mast kako bi otišle na vještičje sastanke, već se predaje da one vještičjom mašću donose ili prouzrokuju nesreće, ili čak smrt. Također, u drugim dijelovima Hrvatske danas se ne zna iz čega su vještice pravile svoju mast, ali u Cvelferiji se vjeruje da je vještičja mast napravljena od dječjih kostiju:

„Kažu da je bila baba di je sad Marica Ismetova i da su bile njih par vještice i da su one išle vadit u groblje dječje kosti. One su te kosti donasale i sušile i da su one to nešt probadale i kuvale i pravile tu neku mast, kao zato da bace na nekog vračke“ (Pšihistal i Rem, 2016: 70).

2.4. Vještica na tronošću svete Lucije

Zbog postojanja raznih usmenih predaja o vješticama, također postoje i razne usmene predaje o otkrivanju vještica. Većina usmenih predaja o otkrivanju vještica su povezane sa svetom Lucijom. Sveta Lucije je svetica koja je živjela u 3. stoljeću, „potječe iz Sirakuze na Siciliji“ (Dragić, 2008: 425), te njezina legenda ovako glasi:

Lucijina majke je “bolovala od neizlječive bolesti pa ju je Lucija nagovorila da pođe na grob sv. Agate u Kataniju. Ondje se Luciji ukazala sv. Agata rekavši joj da će joj majka ozdraviti, a da će ona podnijeti teške muke. Lucija je sve imanje razdijelila siromasima. To je rasrdilo

mladića za kojega je bila zaručena, te on prijavi vlastima da je prigrlila kršćanstvo. Bila je ustrajna u vjeri te je vojnicima naređeno da je odvedu. Premda je bila svezana užetima i upregnuta u jaram volova nisu je mogli pomaknuti s mjesta. Tada je upravitelj naredio da je spale, ali je vatra nije ni dotaknula. Na koncu je jedan od vojnika izbo bodežom u vrat i ona je umrla. Prema legendi jedan je od Lucijinih prosaca bio zanesen ljepotom njezinih očiju te se nikako nije mogao smiriti. Bojeći se da njezine oči ne bi mladića navele na zlo, Lucija ih je sama sebi iskopala i poslala mladiću. Zadivljen Lucijinom vjerom i mladić je postao kršćaninom.“ (Dragić, 2008: 425, 426)

Sveta Lucija se slavi 13. prosinca, te se ,prema starim običajima, na taj dan sije pšenica. Običaji vezani za svetu Luciju su bogati i raznoliki, tako za svetu Luciju u Cvelferiji postoji običaj pravljenja stolića (svaki dan do Božića bi se pravio novi dio). Stolić bi se ponio na ponoćku, te bi se pomoću njega, po usmenim predajama, otkrivalo tko je među prisutnima zapravo vještica.

„Za Sv. Luciju počinje se praviti stočić, svaki dan se napravi po jedan dio od Božića do ponoćke, taj se stočić ponese na ponoćku i ko zatraži da sjedne, taj je vještica.“ (Pšihistal i Rem, 2016: 70)

2.5. Antun Azapović s urokljivim očima

Urokljivo oko, kao već prije navedeno, smatrano je jednim od najjačih (ako ne i najjačim) sposobnostima vještica i vješca. U raznim predajama, govori se kako su vještice svojom moći urokljivog oka stvarale štetu ljudima ili smrt osobi bližnjega. Zbog takvih razloga, „takvog pogleda ljudi su se jako bojali i nastojali su izbjeći svaki kontakt s osobom za koju se vjerovalo da ga posjeduje *jer ureče te pa krava ne daje mlijeko*... Urokljivog oka često su bili svjesni i sami vješci i vještice pa su, ponekad sami izbjegavali kontakt s osobama i životinjama koje bi mogli ureći. Obično se radilo o kakvoj urođenoj mani, ozlijedi ili pak 'trakomu', koji je vizualno bio neprivlačan pa su se ljudi, kao i sami, oboljeli, bojali da bi takvo oko moglo nekoga ureći...“ (citirano prema Šešo, 2016: 81).

O strahu kojem uzrokuju urokljive očima govori jedna od najpoznatijih predaja u Cvelferiji, predaja o „Antunu Azapoviću s urokljivim očima“. Predaja govori o ljudima u Cvelferiji koji su izbjegavali i mrzili Antuna Azapovića jer su vjerovali da samo pogled s Antunovim očima može uzrokovati bolove u glavi:

„Pa crvene krpe su se vezale na blago da se ne ureču, ima kaže neko oči kad te pogleda da te glava momentalno zaboli, mi smo imali kod moje kuće priko puta, stari je to čovik bio, Antun Azapović, on je imo take oči. To kad pogleda čeljade to ga oma prostrelji da ga glava zaboli, neobičan pogled imo. To je bilo kod nas u Račinovaca, nisu ga ni volili ni ništa, a on je bio i imućan čovek“ (Pšihistal i Rem, 2016: 240).

3. VUKODLAK

Vukodlak, kao sam pojam teško je definirati. Mitološko biće je doista kompleksno i sama definicija u *Akademijinu rječniku* nam to da naslutiti. Vukodlak se definira kao: "čovjek, koji poslije smrti poput demona obilazi; vampir; po etimologiji čovjek s vučjim dlakama, vučje ćudi" (Šešo, 2016: 41). Na raznim područjima, vukodlak ima drugačije nazive, ali kod svih ima isto objašnjenje – čovjek koji ima sposobnosti preoblikovati se u vuka. Vukodlak, kao pojam obuhvaća karakteristike raznolikih mitoloških bića, te se zbog toga u nekim slučajevima poistovjećuje s vampirima ili štrigama. Mađarski povjesničar - Gáboru Klaniczayu, smatra da se uzrok ovoj pojavi „treba tražiti u predodžbi koja se u srednjoj i jugoistočnoj Europi stvorila kroz više stoljeća i dovela do stapanja brojnih elemenata duhova pokojnika (revenants), noćnih planinskih duhova germanskog svijeta (Alps), antičkih striga, slavenskih mòra, vukodlaka i vampira“ (citirano prema Šešo, 2016: 42).

Irena Benyovsky, povjesničarka, „zaključuje da riječ *vukodlak* ima dva etimološka tumačenja. Ističe da je prema prvome značenju vukodlak onaj koji ima vučju kožu ili ima odjeću kao vuk, dok je drugo tumačenje povezano s riječju dlaka, a može se povezati i s *lakos* (grč. koža, krpa). Benyovsky ukazuje na to da Petar Skok utvrđuje da je slavenska riječ vukodlak postala kulturnim dobrom balkanskih naroda, odnosno vukodlak je onaj koji može postati vuk i onda opet čovjek, a kao vuk ubija ljude i životinje“ (citirano prema Šešo, 2016: 42). Ipak, tijekom srednjeg vijeka, kod Slavena su se životinjske karakteristike vukodlaka u potpunosti izbrisale, i tako su preostale samo ključne osobine: iznimna želja za krvoprolićem i uzrokovanjem štete. Stoga, o vukodlaku se prestaje govoriti kao jedinstvenom mitološkom biću, već se stapa/spaja s vampirom.

3.1. Vukodlak u Cvelferiji

U Cvelferiji, usmene predaje o vukodlacima nastaju prema predajama Roma u Gunji. Romi su u Gunji imali pletene kućice te su živjeli su od nadnice. Poslije su počeli dolaziti iz Besarabije iz Rumunjske u Cvelferiju. Romi su vjerovali u vragove i duhove, stoga su ih neki ljudi počeli

plašiti. Plašili su ih tako što su bi im zavezali kamen za crijep, potom bi crijep stvarao razne zvukove za koje su Romi mislili da proizvode vukodlaci:

„Romi u Gunji imali su pletene kućice i živjeli su od nadnice. Došli su iz Besarabije iz Rumunjske. Romi kao ljudi vjerovali su u vračke i duhove. Neki ljudi su tako znali ići plašiti Cigane tako što bi zavezali kamen po cripu, i to je naravno stvaralo razne zvukove i tako je jedna Ciganka jednom rekla misleći da je to duh njezina umrlog muža: „Djeco, molite se, metio se na kodlak“, misleći na vukodlaka.“ (Pšihistal i Rem, 2016: 130)

3.2. Žena-vuk

Ova predaju je pripovijedao pokojni Stipan. U predaji govori kako je, prolazeći kroz šumu, ugledao ženu koja je nosila drva i stado ovaca na jednome brežuljku. Kada je shvatio da će žena doći blizu njega, odlučio se sakriti u grmlje. Dok se skrivao u grmlju, djevojka je došla na jednu ledinu, spustila sav teret, izvaljala se, te potom pretvorila u vuka. Vuk je odletio prema stadu ovaca, a čoban - koji je čuvao ovce, je počeo vikati vuku da stane. Vuk je uspješno uhvatio jednu ovcu, vratio se na ledinu, izvaljao se i ponovno postao žena. Žena je uzela ovcu i počela je nositi kući. Sustigao ju je pop, te je upitao zašto nosi ovcu, ona mu odgovara da se ovca razboljela, stoga ju je morala zaklati. Međutim, svećenik joj ne vjeruje, pa je upita zašto je čoban prije toga vikao, ona mu odgovara da ne zna. Svećenik joj otkriva kako je sve vidio vlastitim očima – od njezine preobrazbe u vuka do njezinog napada na stado ovaca. Govori joj da više takvu situaciju ne želi vidjeti i da sutradan dođe kod njega se ispovijedati, ona to i učini i više nikad ne ponovi takvu situaciju:

„Stipan pokojni Jozirija iz Turjaka on je ovde sidija jedanput u Bijadera i pripovida kako je pop na Biteliću odija, ili je iz sela ili je u selo. Ide ti on kroza šumu i ženska nosi brime drva, a jedno jato ovaca stoji ovako na jednom brižuljku. A pop kad je vidi blizu da će nje doć, te ženske, a on se sakrije u bus. Kad se on sakrije u bus, a ona dođe na jednu ledinu i tu je se isprtila i ode na jednu ledinu i izvalja se i stvori se vuk. Pop gleda, odleti vuk, a gore čoban stade vikati:

— A puštaj, a puštaj, a puštaj!

Uša u ovce. Evo ti vuk ide i nosi jednu ovcu. Dođe na ledinu, izvalja se, učini se ženska, uvati ovcu i s njom u brime i nosi je kući. A pop za njom, stiga je.

— Je li ti teško, nevista?

— A evo — kaže — je, oče.

Kaže:

— A šta ti je ovci bilo da je nosiš u brimenu?

— Ha, evo — kaže — razbolila mi se bila, pa je priklala.

— Šta je ono gore bilo što no se vikalo sada? — kaže.

— Ha, ne znam!

— Čuj, ja san sve vidija mojim očiman i neću više da se to dogodi. Ti si se izvaljala na ledini, učinila se u vuka, otišla si u ovce i uvatila ovcu i donila si je u brime i nosiš je kući. Ujutru ima da dođeš k meni da se ispovidiš i gotovo i više nećeš — kaže — takva bit niti ćeš ovce vatat. I je došla ujutru, ispovidila se i više nije mogla da radi.“ (Bošković-Stulli, 1997: 386)

4. MRTVI

Povratak mrtvih, slučajni susret s njima, „mise i procesije mrtvih još su jedno tekstualno čvorište oko kojeg se nerijetko spleću razne demonološke predaje.“ (Rudan, 2016: 273)

4.1. Mrtvi povratnici (OBIČNI)

Prema raznim demonološkim predajama, može se zaključiti kako se mrtvi podižu skupno ili pojedinačno. Za razumijevanje predaja o mrtvacima, razlog njihovog povratka je ključan podatak. Uzroci i povodi za skupni povratak mrtvih su često izostavljeni iz predaja, dok su uzroci i povodi za pojedinačni povratak mrtvih detaljno obrađeni i pojašnjeni. Prema E. Rudan, povratak mrtvih ne mora se bazirati samo na njihovom grijehu. Povratak može biti uzrokovan i zbog pokopnih dužnosti bližnjega - koje oni nisu ispunili, ili čak zbog ne slijeđenih uputa ponašanja nakon njihove smrti „(npr. poznati fabulat o umrlo djetetu kojemu su preteške majčine suze)²“. Predaje o uzroku i povodu povratka mrtvih, često služe kao upozorenje živima da žive život koji slijedi kršćanske norme i običaje, jer će se takvo ponašanje ukazati i na njihovom zagrobnom životu. „Eha Viulova u radu *Relations between the Living and the Dead in Estonian Folk Religion* razloge za povratak mrtvih grupira u tri skupine:

1. „Nedostatni odnosi sa svijetom živih;

² Rudan, Evelina. 2016. Vile s Učke: žanr, kontekst, izvedba i nadnaravna bića predaja. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada., str. 275

2. Mrtvi (i podvrste motiva okupljenih oko njihovih osobnih karakteristika, društvenog položaja; zatim načina smrti, koja može biti normalna, nasilna ili slučajna, te običaja vezanih uz pogreb ili njihov izostanak)
3. Nezadovoljstvo pokojnikovim posmrtnim položajem“ (citirano prema Rudan, 2016: 275)

Rudan (2016: 275), smatra da se takva struktura ne može posve primijeniti na razloge za povratak mrtvih, „dijelom i zato što ona ima neke manjkavosti, ili se barem takvima pokazuju... neki od razloga ovdje se ne pokazuju relevantnima (primjerice, nasilna smrt ili slučajna smrt; pritom se u tekstu E. Viuloja ne definira jasno što se podrazumijeva pod jednom, a što pod drugom i kamo točno pripadaju npr. smrti u prometnim nesrećama) jer nisu neposredan uzrok povratka.“ Stoga, podjelu možemo svesti na „tri osnovna tipa uzroka i (ili) razloga povratka:

1. Zbog vlastite krivnje povratnika (namjerne ili nenamjerne)
2. Zbog krivnje ukućana ili članova zajednice,
3. Radi utjehe“ (Rudan, 2016: 276)

4.2. Povratak mrtvih

U Cvelferiji postoje razne usmene predaje o povratku mrtvih. Ova usmena predaja govori o tome kako se djeci u Cvelferiji pričalo o pokojnom svećeniku i njegovom povratku na konju. Jedno od Cvelferijskih vjerovanja u mrtve je da ih se ne može vidjeti niti čuti, samo da se duboko u noć mogu čuti zvukovi konjskih kopita, koja naznačuju njihov povratak:

„Kao djeca znali smo slušati priče o tome kako pokojni svećenik dolazi na konju jer se u ono vrijeme uvijek čuo topot konja. Tako jednom prigodom bio sam sa svojom pokojnom prijateljicom u šetnji kasno u noć, mi smo se naravno pripali, trčali smo od straha do kuće...mislili smo, dolazi on, ali se ne vidi no čuo se topot konja...“ (Pšihistal i Rem, 2016: 131)

4.3. Duša Ivanova

Ova predaja govori o čovjeku koji se pretvarao da je mrtvac Ivan, to jest – Ivanova duša. Varalica je od djeda tražio da mu uplati tri mise i ostavi suho meso na tavanu, djed je to učinio i s time saznao kako to zapravo nije bila Ivanova duša već netko od živih. Drugi put kada se čuo zvuk s tavana, djed je ponovno saslušao zahtjeve duše. Sada, duša je tražila plaćanje puno misa i da joj se ostavi puno dinara ili krajcara, ali ovaj put nije ispunio njezine zahtjeve. Djed

je očekivao neki znak, kako bi znao je li to zapravo Ivanova duša. Sutradan kada je djed otišao na tavan, otkrio je da mu je duša stvarno ostavila znak – izgorjelu šaku na dijelu stolnjaka:

„Jednom je pričao dida da su oko pol noći počele grede da škripe. Kaže dida: „Tko je tamo, kaži gore.“ Odgovor: „Duša Ivanova!“ Ivane, šta ti tražiš? Odgovor: „Kad me pitaš što tražim. Otiđi i plati tri mise za mene i ostavi na tavanu suvoga mesa.“ Obično se sušilo meso na tavanu, nije bilo pušnica. Onda se na tavanu stavi stara oranija i tu se tavi jedna gula, to je tvrdo drvo koje tinja, pravo je bilo suvo meso. Otkrili su kasnije da to netko od živih traži meso. Drugi puta kad je škripalo pitao je: „Koja duša boga hvali? Moja duša Boga hvali.“ Odgovor: „Falim je i ja.“ Djed: „Kad je fališ, što tražiš?“ Tražim da isto da platiš puno misa i meni da ostaviš puno dinara ili krajcara. Kaže djed: „A da ja znam tko je to, ti meni ostavi svoj znak.“ Odgovor: „Ostavit ću ti na astalu gdje je prekrivač za stol.“ Tada kad je ujutro došao, ostala je šaka izgorita tog djela stolnjaka. To je priča koju mi je dida pričao“ (Pšihistal i Rem, 2016: 131)

ZAKLJUČAK

Područje u Slavoniji, poznato kao Cvelferija, je obogaćeno svojim usmenim predajama. Jedne usmene predaje govore o nastanku sela (Đurići, Strošinci,...), o imenovanju bara (Lenkina bara), o stvarnim povijesnim osobama i događajima (Turčin Nikola, O Ciganki koja je bacala gra). Druge predaje govore o mitološkim bićima kao što su vile, te o njihovim kolima (njihovim najdražim igrištima, moćima darivanja, itd.), o njihovim odnosima sa životinjama (izrazito konjima), te o njihovoj životinjskoj nozi (konjskoj, magarčevoj, kozjoj,...), itd. Ovaj tip predaja također govori o vješticama i njihovom uznemiravanju djece (te načinima sprječavanja njihovih zlobnih činova), njihovom iskorištavanju krava, vještičjoj masti (od čega je spravljena, za što se služi,...), njihovim moćima (urokljivo oko - najsnažnija moć vještica), itd. Četvrte govore o vukodlacima (o njihovom podrijetlu, njihovim preobrazbama, sposobnostima,...), dok pete govore o mrtvacima (njihovim tihim ustajanjima iz grobova i kako ih prepoznati). Naravno, u ovom završnom radu je spomenut samo manji dio usmenih predaja koje obogaćuju Cvelferiju, ali svako od devet posavskih sela - Vrbanja, Soljani, Strošinci, Drenovci, Đurići, Račinovci, Gunja, Rajevo Selo i Posavski Podgajci, ima svoju predaju, ne samo o načinu po kojem je selo dobilo ime, već i o prirodi koja okružuje ova sela i mitološkim bićima. Navedene predaje bi svakoga trebale zainteresirati za ovo područje u istočnoj Slavoniji, koje kroz svoje razne predaje može otkriti i podučiti nove generacije o kulturnoj baštini, vjerovanjima i običajima koje krije Cvelferija.

LITERATURA

1. Bošković-Stulli, Maja. 1997. *Usmene pripovijetke i predaje*. Zagreb: Matica hrvatska.
2. Bušić, Katarina. 2015. Rekonstrukcija i obnova tradicijskog ruha u okviru projekta Ministarstva kulture „*Rekonstrukcija i obnova tradicijske kulturne baštine na području Cvelferije u Županjskoj Posavini*“, Etnološka istraživanja, No. 20, URL: <https://hrcak.srce.hr/clanak/225190> (9.09.2024)
3. Dragić, Marko. 2008. *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*. Split: *Crkva u svijetu*, Vol. 43 No. 3, URL: <https://hrcak.srce.hr/29615> (2.09.2024)
4. Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Split: Filozofski fakultet. URL: https://www.researchgate.net/publication/369011357_Poetika_i_povijest_hrvatske_usmene_knjizevnosti (4.09.2024)
5. Hodak, Antonia. 2020. *Legende i predaje ličkog zavičaja*. Zadar. URL: <https://repozitorij.unizd.hr/islandora/object/unizd%3A4787/datastream/PDF/view> (4.09.2024)
6. Horvat, Jasna. 2012. *Vilikon*. Zagreb: Naklada Ljevak.
7. Kurziv.net, *Vile u hrvatskim narodnim predajama*. URL: <http://kurziv.net/vile-u-hrvatskim-narodnim-predajama/> (31.08.2024.)
8. Musulin, Petra. 2021. *Stari običaji, usmene priče, zagonetke i vjerovanja na području doline Neretve*. Split. URL: <https://repozitorij.ffst.unist.hr/islandora/object/ffst%3A3339/datastream/PDF/view> (4.09.2024)
9. Ogulin.eu, *Sv. Lucija, bogatstvo običaja: hrvatska bundeva, traženje vještica, gatanje o udaji i vremenskoj prognozi, svijće u kosi*. URL: <https://ogulin.eu/2019/12/13/sv-lucija-bogatstvo-obicaja-hrvatska-bundeva-svijece-u-kosi-gatanje-o-udaji-i-vremenskoj-prognozi-trazenje-vjestica/> (5.09.2024)
10. Pšihistal, Ružica i Goran Rem. 2016. *Cvelferica. Žena se opremi u bilo i ajd. Tradicijsko pismo*. Osijek: Udruga Duhovno hrašće; Ogranak Društva hrvatskih književnika Slavonsko-baranjsko-srijemski, URL: https://www.researchgate.net/profile/Ruzica-Psihista/publication/330811902_Cvelferica_Zena_se_opremi_u_bilo_i_ajd_Tradicijsko_pismo/links/5d94d34d299bf1c363f2b4a1/Cvelferica-Zena-se-opremi-u-bilo-i-ajd-Tradicijsko-pismo.pdf (5.09.2024)
11. Jukić, Sanja, Goran Rem, Ružica Pšihistal i Ivan Trojani. 2018. *Sinegdoha hrvatske književnosti, znanosti i kulture – cvelferski tekstualni korpus*. Osijek: Filozofski fakultet.

12. Rudan, Evelina. 2016. *Vile s Učke: žanr, kontekst, izvedba i nadnaravna bića predaja*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
13. Šešo, Luka. 2016. *Živjeti s nadnaravnim bićima: vukodlaci, vile, vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.